

ЮЛІЯ ГЕТМАН,

*аспірантка відділу соціально-політичних процесів Інституту соціології
НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)*

YULIIA HETMAN,

*Postgraduate Student at the Department of Social and Political Processes, Institute
of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv,
01021)*

yuliiahetman2021@gmail.com

https://orcid.org/0000-0001-8300-520X

Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни

Вступ

Українське суспільство сьогодні зіткнулося одночасно з викликами війни та змінами соціального порядку, пов'язаними з інтенсивними цифровими трансформаціями. Особливого значення диджиталізація всіх сфер життя набула під час пандемії COVID-19, яка призвела до запровадження урядом жорстких карантинних обмежень, включно із закриттям громадських місць, припиненням проведення масових заходів та впровадженням соціального дистанціювання. Пандемія негативно вплинула на можливості реалізовувати традиційні форми офлайн-активності, тож цифрова публічна сфера стала найбільш безпечним і, часто, єдино можливим простором для соціально-політичної комунікації. Як наслідок соціальна взаємодія на всіх рівнях перемістилася в цифровий простір, а з початком широкомасштабного вторгнення РФ в Україну ця тенденція закріпилася. Запровадження воєнного стану та пов'язані з ним обмеження конституційних прав і свобод людини скоротили можливості для фізичної присутності людей у публічній сфері та стали суттєвими викликами для демократії й розвитку громадянського суспільства. Однак українці навчилися компенсувати офлайн-активність, використовуючи вже накопичений досвід диджиталізації.

Екзистенційні загрози війни продовжують впливати на поширення та унормування індивідуальних і колективних форм громадсько-політичної онлайн-активності. Тож це дослідження спрямоване на аналіз її трансформацій та має на меті операціоналізувати поняття інституціоналізації громадсько-політичної

Цитування: Гетман, Ю. (2025). Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 61–78, <https://doi.org/10.15407/sociology2025.01.61>.

онлайн-активності, систематизувати її наявні форми та окреслити перспективи їхньої інституціоналізації. Зокрема, було розглянуто теоретичні аспекти дослідження явища інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності. Далі було проаналізовано досвід емпіричних обстежень активності в мережі «Інтернет», яку проявляли українці впродовж 2013–2019 років. І нарешті, на підставі запропонованої методики вимірювання громадсько-політичної онлайн-активності було окреслено пріоритети українців у публічній сфері під час великої війни. Для цього було використано результати моніторингового опитування Інституту соціології НАН України.

Теоретичні аспекти дослідження інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності

Громадсько-політична активність є одним із головних чинників функціонування громадянського суспільства, побудованого на конституційних засадах, проте вона має різні форми та принципи залучення. У країнах нестійкої інституційності, де норми та цінності держави сприймаються радше як декларативні, низька довіра до влади змушує акторів громадянського суспільства виходити на передову суспільних змін та виробляти свої норми та «правила гри» для власної ефективності та стійкості.

Поняття інституціоналізації означає процес формування комплексу норм, настанов, формальних та неформальних правил і принципів, які регулюють різні сфери людської діяльності та системи ролей і статусів, що утворюють соціальну систему. У соціологічних словниках інституціоналізацію інтерпретують як процес, у перебігу якого соціальні практики стають достатньо регулярними й довготривалими для того, щоб їх можна було описувати в термінах інституту (Abercrombie, Hill, Turner, 1994: pp. 216–217; Bhushan, 2002: p. 140; Bruce, Yearley, 2006: p. 154).

Інституціоналізацію складних нелінійних досліджень найдоречніше досліджувати за допомоги неоінституційного підходу, адже він акцентує увагу на паритеті формальних і неформальних правил, які регулюють поведінку учасників онлайн-активності, а також на процесах легітимації нових форм громадсько-політичної взаємодії. Приклади досліджень подвійної інституціоналізації (Головаха, Паніна, 2001), громадянських практик (Резнік, 2011), інституційних практик громадянського суспільства (Степаненко, 2015) та соціальних агентів інституціоналізації (Злобіна, 2022) продемонстрували, що «ефективні зміни можливі лише в разі поєднання зусиль агентів, які представляють виконавчі структури і діють на формальному рівні, з дією агентів неформального рівня — волонтерів, громадських активістів тощо. Саме на шляху такої співпраці і можна згодом досягти відтворення стійкого соціального порядку в українському суспільстві» (Злобіна, 2022: с. 306).

На сьогодні соціальний інститут доречно розглядати як такий, що має свій організаційний та самоорганізаційний, формальний і неформальний виміри. Перший становить формально зафіксований нормативний порядок. Другий — це та складова сумарно чинної системи правил (наявної фактичності), що ви-

никає спонтанно внаслідок процесів соціальної самоорганізації й має характер звичних, повторюваних, рутинізованих практик соціальних взаємодій (Злобіна, 2022: с. 44).

У цьому ключі інституціоналізацію громадсько-політичної онлайн-активності слід визначити як процес легітимізації та унормування практик повсякденної громадсько-політичної онлайн-активності, які відбуваються у диджиталізованій публічній сфері у вигляді формальних та неформальних різновидів онлайн-дій, метою яких є реалізація суспільних потреб та інтересів, а також власної суб'єктності через здатність впливати на політичне життя країни.

Громадсько-політична онлайн-активність стає дедалі різноманітнішою та диференційованішою і водночас все більш досліджуваною. З огляду на велику кількість підходів і класифікацій, вважаємо доцільним використати неінституційний підхід і зокрема розроблену Д. Норттом (North, 1990) концепцію транзакційних витрат, яка дає змогу розмежувати різні форми онлайн-активності за рівнем їхньої складності та обґрунтувати інституційну трансформацію громадсько-політичної онлайн-активності.

Передбачається, що збільшення громадсько-політичної онлайн-активності відбувається через те, що витрати за використання онлайн-інструментів покривають отримувану користь для громадян. Так, з розвитком диджиталізованої публічної сфери та освоєнням її з боку громадян почала збільшуватися онлайн-активність у формі політичного дискурсу (колективне обговорення, боротьба з дезінформацією, поширення інформації про корупційні схеми та зловживання владою тощо). Однак процес унормування тривалий і складний, а швидке вторгнення в цифрову публічну сферу нових акторів створило ефект некерованості, конфліктогенності, й усе це деколи скоріше нагадує спосіб зниження соціальної напруги. Саме цей стан і свідчить про освоєння цифрової сфери та унормування публічного діалогу та інших форм громадсько-політичної онлайн-активності. З часом громадяни зможуть встановити та прийняти правила гри та норми віртуального співіснування.

Про інституціоналізацію свідчить і поява диференціації громадсько-політичної онлайн-активності, цей поділ передбачає певні закономірності за рівнем транзакційних витрат: витрати на пошук інформації, витрати на публічне обговорення, витрати на формування громадської думки та власної оцінки суспільно-політичної ситуації, витрати на пошук зв'язків та координацію, витрати на контроль та вплив на ситуацію.

Громадсько-політична онлайн-активність включає різні форми неформалізованої онлайн-активності, які потребують різних за рівнем транзакційних витрат, характеризується різним ступенем залучення та реалізується в різні способи. До неї можна віднести: збирання коштів волонтерам, армії, благодійним організаціям, онлайн-споживання товарів українського походження, використання лайків (інших емоцій) в мережі під постами громадсько-політичного змісту, поширення інформації громадсько-політичного змісту, обговорення/коментування громадських та політичних питань у соціальних мережах, створення власного контенту з громадсько-політичної тематики.

Досвід емпіричних досліджень громадсько-політичної онлайн-активності в Україні

Емпіричне відстеження проявів громадсько-політичної онлайн-активності почалося відносно недавно, коли стрімко зростала кількість користувачів інтернету, особливо мобільного. Зокрема, моніторингове дослідження, яке проводить Інститут соціології НАН України, дало змогу відстежити розвиток та поширення онлайн-активності починаючи з 2013 року. Ми можемо порівняти ситуацію в доковідні часи на початку диджиталізації публічної сфери з показниками напередодні пандемії COVID-19 (табл. 1). У 2017 році перелік альтернатив онлайн-активностей був доповнений з огляду на появу в українському суспільному просторі нових видів громадсько-політичної онлайн-активності в мережі.

Таблиця 1

Динаміка відповідей населення України на запитання «Яку активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?», моніторингове дослідження Інституту соціології НАН України (%)

<i>Активність у мережі Інтернет</i>	2013	2015	2017	2019
Читаю інформацію на сайтах різноманітних державних і недержавних організацій	15,9	29,6	27,0	33,2
Відстежую новини суспільно-політичного життя	15,6	29,3	28,6	32,7
Читаю блоги, сторінки політиків, громадських діячів	5,9	10,5	9,4	18,1
Звертаюсь до офіційних установ, організацій для розв'язання особистих або громадських проблем	2,9	3,6	2,4	4,9
Звертаюсь до громадських, міжнародних організацій	1,0	2,2	1,1	2,4
Висловлюю свої думки, пропозиції, зауваження у блогах політиків, громадських діячів, на сайтах державних установ, партій тощо	1,3	3,5	3,1	5,8
Залишаю коментарі на публікації із соціальних, суспільно-політичних питань	2,6	6,0	4,9	8,5
Обговорюю на форумах, конференціях, у соціальних мережах актуальні питання соціально-політичного, громадського життя	1,9	6,0	3,7	4,8
Підтримую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (як-от допомога солдатам АТО, переселенцям, хворим, протестні акції проти незаконної забудови тощо)	1,9	3,0	4,9	5,2
Сам ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії	0,7	1,0	1,6	3,7
Отримую електронні державні послуги (е-реєстрація, е-довідка, е-черга тощо)	–	–	3,4	6,8
Підтримую або ініціюю електронні петиції, звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо)	–	–	3,8	7,2
Надсилаю електронні запити щодо отримання публічної інформації, створеної суб'єктами владних повноважень (е-запити)	–	–	1,3	3,1

<i>Активність у мережі Інтернет</i>	2013	2015	2017	2019
Відстежую інформацію щодо звітності стосовно прибутків та ви- датків чиновників, прозорості фінансових операцій чиновників, звітів про їхню діяльність на посаді (е-декларації, е-звіти)	–	–	2,7	3,3
Відстежую інформацію про результати проходження різнома- нітних конкурсних проєктів, тендерів на закупівлю товарів або послуг державними установами, витрачання бюджетних коштів (е-бюджет, е-тендери, е-закупівлі система ProZorro)	–	–	1,6	4,3
Інше	0,3	2,3	1,8	1,6
Нічого з переліченого не роблю	31,4	18,8	22,9	26,4
Не користуюсь інтернетом	42,1	28,4	30,8	21,4
Не відповіли	0,2	4,3	0,4	0,0

Джерело: (Ворона, Шульга, 2013: с. 551; Паращевін, 2015: с. 603; Паращевін, 2017: с. 570; Па-
ращевін, 2019: с. 493).

Враховуючи попередній досвід емпіричних розвідок, було визначено, що для перехідних суспільств традиційно найпоширенішими формами онлайн-активності є ті, що вимагають найменших транзакційних витрат, наприклад пошук інформації про політику. Натомість складнішими та найменш поширеними формами є ті, що вимагають найбільше транзакційних витрат, наприклад, ініціювання громадсько-політичних заходів, включно із співпрацею з органами влади або створення власного контенту на політичні теми тощо.

Дані 2013–2019 років свідчать про зростання всіх видів активностей за цей час. Проте найпоширенішими стали інформаційно-пізнавальні онлайн-активності, зокрема споживання інформації на сайтах державних і недержавних організацій, відстеження новин суспільно-політичного життя, читання блогів, сторінок політиків і громадських діячів. Ці форми можна означити як пасивні форми поведінки в мережі Інтернет. Їх можна лише умовно залічити до форм громадсько-політичної онлайн-активності, оскільки вони радше відтворюють явище медіа-споживання, хоча й певним чином пов'язані з інтересом до політики.

Водночас показники онлайн-активностей, пов'язані з використанням е-інструментів електронного урядування, теж невисокі. Такі форми, як «отримую електронні державні послуги (е-реєстрація, е-довідка, е-черга тощо)» та «підтримую або ініціюю електронні петиції, звернення до органів державної влади, місцевого самоврядування тощо (е-петиції, е-звернення, е-скарги тощо)», хоч і демонструють зростання майже в два рази, все одно мають низьке охоплення. До того ж частина з них фіксують радше пасивне отримання послуг (шо, звісно, сприяє компетентності у цій сфері), а не власну вольову активність.

Варто зазначити, що в цей період тільки відбувалося зародження онлайн-формату соціально-громадянської суспільної взаємодії «держава (влада) — громадянин». Електронне урядування, надання електронних послуг владними структурами, електронна взаємодія різних соціальних суб'єктів починали формуватися та відвойовувати своє право на повноцінне існування в суспільстві.

Однак в цілому результати дослідження починаючи з 2013 року вже свідчать, що українці, які користувалися мережею, розглядали інтернет як потенційний ресурс можливості впливу суспільства на владні структури та контролю влади громадянами (Бойко, 2020: с. 191).

Разом із тим примітним є те, що квінтесенція цифрової публічної сфери — діалог чи в означеному дослідженні «обговорення на форумах, конференціях, в соціальних мережах» — мала надзвичайно низькі показники з низькою динамікою зростання. Хоча саме ця активність спонукає до кращого при звичаєння громадян у цифровій публічній сфері та унормування громадсько-політичної онлайн-активності.

Дані та метод дослідження

Для з'ясування особливостей інституціоналізації було застосовано методику вимірювання громадсько-політичної онлайн-активності в моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАН України, яке проводилося з 27 червня по 6 липня 2024 року методом CATI=>CAWI на замовлення USAID. Опитування проводила компанія ТОВ «Група Рейтинг» на всій території України, крім тимчасово окупованих територій, а також територій, де на момент опитування був відсутній український мобільний зв'язок. Статистична похибка вибірки $N = 4101$ респондентів за довірчої ймовірності 95% становить 1,5%.

Методика вимірювання побудована відповідно до концепції транзакційних витрат, яка дає змогу відібрати форми громадсько-політичної онлайн-активності з огляду на міру складності реалізації кожної дії за кількістю часу, зусиль, знань, компетенцій, витрачених на ту чи іншу активність. Зважаючи на попередній досвід емпіричних розвідок у цій царині, було визначено, що для перехідних суспільств традиційно найпоширенішими формами онлайн-активності є ті, що вимагають найменше транзакційних витрат, наприклад пошук інформації про політику. Натомість більш складними та найменш поширеними формами є ті, що вимагають найбільше транзакційних витрат, наприклад ініціювання громадсько-політичних заходів, включно із співпрацею з органами влади або створення власного контенту на політичні теми тощо.

Беручи до уваги те, що інституціоналізація новітніх форм поведінки проходить нерівномірно і залежить від соціального статусу індивіда, було враховано, що українці мають відмінності у доступі та використанні фінансових, технічних, цифрових та інфраструктурних ресурсів, які згодом мають вплив на онлайн-активність громадян. Для порівняння поширеності різних форм онлайн-активності серед різних соціальних груп було включено такі соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, освіта, матеріальне становище та тип населеного пункту. Було зроблено припущення, що чим вища соціально-демографічна нерівність, тим помітнішим стає розрив у транзакційних витратах, що відокремлює активних громадян, які здатні долати ці бар'єри, від пасивних, для яких участь в онлайн-активності стає майже недосяжною, а транзакційні витрати політичної участі стають непомірними.

Результати

На третій рік війни поступове поширення онлайн-активності почало набувати ознак усталених практик. Згідно з результатами моніторингу 63,9% населення України здійснюють хоча б одну із запропонованих в опитуванні форм онлайн-активності (табл. 2). Однак це не монолітна група, вона поділяється на багато груп з різним ступенем включеності та взаємодії. Саме тому громадянам, з одного боку, набагато простіше об'єднуватися, спілкуватись та співпрацювати між собою для реалізації інтересів. Та з іншого боку, окрім наявності конституційних прав і свобод потрібні ще й напрацьовані норми, санкції, правила поведінки в публічній сфері, які знижують витрати на участь, але дають змогу забезпечити власні інтереси. Для цього на перших етапах інституціоналізації потрібні активісти та ініціативні громадяни, здатні здійснювати ті форми активності, які потребують відповідних знань та компетенцій, часу, матеріального забезпечення тощо.

Таблиця 2

**Відповіді населення України на запитання
«Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?»
(червень–липень 2024 року)**

<i>Громадсько-політична онлайн-активність</i>	%
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації із соціальних, суспільно-політичних питань	23,5
Агітую інших людей влаштувати якусь політичну акцію або взяти в ній участь	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,5
Підтримую та просуюю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	21,1
Сам(-а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	1,5
Інше	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(-ла)	28,2
Важко відповісти / Не пам'ятаю	7,9

Примітка: Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Перш за все варто зазначити, що результати моніторингу Інституту соціології НАНУ підтвердили наше припущення: найпоширенішою формою участі є пошук інформації про політику та політичні заходи — це найпростіша форма активності, яка потребує найменше транзакційних витрат. Утім, деякі форми, які потребують більших транзакційних витрат, також набули значного поширення в українському суспільстві та зросли порівняно з «доковідним» часом: підписуються під петиціями чи колективними зверненнями — 26,1% у 2024 році (7,2% у 2019-му, відповідно до попередніх даних Інституту соціології НАН України, що відображено у таблиці 1), підтримують та просувають соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим) — 21,1% у 2024-му (5,2% у 2019-му). Такі форми активності потребують визначення власної громадянської позиції, фінансових витрат, розуміння соціально-політичної ситуації в цілому. Це ускладнюється ще й тим, що останнім часом почали створювати петиції, які дезінформують населення, а петиційний спам дискредитує цю конвенціональну форму громадсько-політичної онлайн-активності, тож громадянам потрібно добре розумітися на цих питаннях, щоб підписати чи проігнорувати петицію.

Обговорення громадсько-політичних питань у соціальних мережах — форма участі, яка є лакмусовим папірцем розвитку цифрової публічної сфери та водночас потребує зусиль, часу, зацікавленості та свідчить про ступінь освоєння громадянами публічної сфери онлайн. У 2024 році показник цієї активності становить 7,1%, а в 2019 році — 4,8%. Вочевидь вона стає поступово більш поширеною, що вказує на важливу тенденцію до інституціоналізації онлайн-активності.

Найменша залученість характерна для форм активності з найвищими транзакційними витратами, таким як власне ініціювання соціальних заходів в інтернеті та самостійне створення контенту громадсько-політичного змісту. В цьому випадку виокремилися саме ті громадяни, які потенційно є агентами як інституційних змін, так і зміни наративів у публічній сфері.

Розподіл активностей за статтю виявився досить рівномірним, зокрема і для форм активності з високими транзакційними витратами (табл. 3).

Таблиця 3

Розподіл за статтю відповідей населення України на запитання
«Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?»
(2024, червень–липень, %)

Громадсько-політична онлайн-активність	Стать		Загалом
	Чоловіки	Жінки	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	36,1	25,1	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації із соціальних та суспільно-політичних питань	22,8	24	23,5
Агітую інших людей влаштувати якусь політичну акцію або взяти в ній участь	2,4	0,9	1,5

Громадсько-політична онлайн-активність	Стать		Загалом
	Чоловіки	Жінки	
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	9,3	9,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	9,3	5,7	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	23,8	27,6	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	10,9	12,3	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,9	0,9	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	2,4	0,9	1,5
Підтримую та просую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	18,3	23,1	21,1
Сам(-а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитами до органів влади	1,7	1,3	1,5
Інше	1,1	0,6	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(-ла)	25,5	30	28,2
Важко відповісти	7,5	8,2	7,9

Примітка: Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Помітні відмінності спостерігаються у формах онлайн-активності як із низькими транзакційними витратами, так і з високими. Наприклад, чоловіки частіше шукають інформацію про політику, беруть участь у політичних заходах і стають ініціаторами таких заходів або авторами контенту. Натомість жінки частіше долучаються до активностей із середнім рівнем транзакційних витрат, як-от підтримка соціальних заходів чи підписання петицій. Таким чином, існують певні ґендерні відмінності у рівні витрат, пов'язаних із громадсько-політичною онлайн-активністю, однак значних ґендерних бар'єрів для інституціоналізації не спостерігається. І жінки, і чоловіки можуть однаково реалізовувати свої політичні потреби залежно від власних інтересів.

Своєю чергою, віковий розподіл свідчить, що доступність сучасних мобільних пристроїв та інтернету дала можливість людям старшого віку проявити свій громадсько-політичний інтерес. Наприклад, таку найпростішу форму онлайн-активності, як пошук інформації про політику та політичні заходи, більше практикують серед старших вікових когорт (табл. 4).

**Розподіл за віком відповідей населення України на запитання
«Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?»,
(2024, червень–липень, %)**

Громадсько-політична онлайн-активність	Вікові групи					Загалом
	18–29	30–39	40–49	50–59	60+	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	24,1	19,5	26,2	36,3	42,3	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації із соціальних, суспільно-політичних питань	25,4	20,3	21,5	24,9	27,1	23,5
Агітую інших людей влаштувати якусь політичну акцію або взяти в ній участь	3,8	0,9	1,0	0,8	2,0	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	11,9	7,2	7,4	9,8	11,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	11,4	5,9	5,9	6,8	7,7	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	36,6	32	24,9	20,7	19,1	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	16,8	12,4	11,9	7,9	11,2	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	2,5	1,2	1,3	1,1	0,7	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	2,9	1,4	1,4	1,5	0,9	1,5
Підтримую та просую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	25,6	19,3	20,3	22,9	19,3	21,1
Сам(-а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	2,3	1,6	1,6	1,4	0,5	1,5
Інше	0,7	0,9	0,9	0,6	0,9	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(-ла)	25,8	31,8	30,7	26,4	24,2	28,2
Важко відповісти	11,2	8,6	8,9	5,9	5,6	7,9

Примітка: Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Старше покоління (50+ років) частіше залучається до онлайн-активності з низькими транзакційними витратами, наприклад шукають інформацію, залишають коментарі. Своєю чергою, молодь (18–29 років) — найактивніші користувачі інтернету. Вони активно долучаються до онлайн-активностей із різним рівнем транзакційних витрат, наприклад шукають інформацію, залишають коментарі, підписують петиції та беруть участь в онлайн-обговореннях, самі ініціюють через інтернет певні соціальні заходи та дії. Середнє покоління (30–39, 40–49 років) демонструє посередню участь і достатньо однорідний розподіл активності, що також можна пояснити збільшенням економічних, професійних та

сімейних обов'язків, які заважають здійснювати онлайн-активність із суттєвими транзакційними витратами. Отже, унормування та узвичаєння онлайн-активності відбувається нерівномірно: простіше для молоді та складніше для людей старшого віку. Однак ми все одно не можемо сказати, що вік є бар'єром для інтеграції до цифрової публічної сфери.

Розподіл за освітою яскраво свідчить, що менш активними є менш освічені громадяни і навпаки (табл. 5).

Таблиця 5

**Освітній розподіл відповідей населення України на запитання
«Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?»
(2024, червень–липень, %)**

Громадсько-політична онлайн-активність	Рівень освіти					Всього
	Початкова, не-повна середня	Середня загальна	Середня спеціальна	Перша ступінь вищої освіти	Повна вища освіта	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	18,6	24,4	24,5	26,5	36,0	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації із соціальних, суспільно-політичних питань	20,4	23,9	20,2	24,7	25,7	23,5
Агітую інших людей влаштувати якусь політичну акцію або взяти в ній участь	1,6	1,4	1,2	1,5	1,7	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	4,4	9,4	7,9	11,8	10,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	5,7	8,8	5,1	8,5	8,0	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	11,6	19,3	17,9	31,1	33,6	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	3,1	9,1	6,5	14,9	16,1	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	2,2	0,6	0,8	1,3	1,6	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,3	1,7	0,8	1,8	1,9	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	9,1	18,5	17,4	22,4	25,6	21,1
Сам(-а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	0,9	0,9	1,5	1,3	1,7	1,5
Інше	0,0	1,7	0,7	0,8	0,8	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(-ла)	40,6	33,0	34,4	23,9	22,4	28,2
Важко відповісти / Не пам'ятаю	10,1	10,2	8,6	10,8	6,1	7,9

Примітка: Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Натомість зі зростанням рівня освіти зростає і залученість до онлайн-активностей, в першу чергу до тих форм, які справді потребують певних знань та цифрових навичок: підписи під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті, підтримка та просування соціальних заходів, ініційовані користувачами в мережі, голосування за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо. Освічені громадяни також частіше здійснюють активності з найвищими транзакційними витратами, наприклад самі ініціюють через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаються із запитом до органів влади, хоча загалом чисельність їх дуже мала.

Розподіл за проживанням у різних типах населеного пункту яскраво демонструє відмінність залученості до громадсько-політичної онлайн-активності (табл. 6). Найактивнішими в усіх формах онлайн-активності є жителі обласних центрів, відповідно найменш активними є жителі сіл та селищ міського типу. Ці відмінності можна пояснити тим, що зі зменшенням рівня урбанізованості населених пунктів знижуються як рівень покриття швидкісного інтернету, так і рівень цифрової грамотності. А оскільки для здійснення онлайн-активності потрібні транзакційні витрати різного рівня — і час, і навички і матеріально-технічні ресурси, що є в дефіциті у мешканців сіл та селищ міського типу, то й рівень їхньої участі у громадсько-політичному житті в онлайн-просторі суттєво нижчий. Такий розрив між містом і селом робить процес освоєння цифрової публічної сфери нерівномірним. Для того, щоб уникнути ще більшої нерівності потрібно розвивати інфраструктуру в сільських районах і невеликих містах та субсидувати доступ до цифрових технологій для вразливих верств населення.

Таблиця 6

Розподіл за типом населеного пункту відповідей населення України на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?» (2024, червень–липень, %)

Громадсько-політична онлайн-активність	Тип населеного пункту				Загалом
	Обласний центр	Інше місто області	Селище міського типу	Село	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	34,6	26,3	23,4	24,3	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації із соціальних, суспільно-політичних питань	26,2	22,3	21,2	19,2	23,5
Агітую інших людей влаштувати якусь політичну акцію або взяти в ній участь	2	1,6	1	0,3	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	10,6	9,8	5,8	6,1	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	8,2	6,8	5,6	5,7	7,1

Громадсько-політична онлайн-активність	Тип населеного пункту				Загалом
	Обласний центр	Інше місто області	Селище міського типу	Село	
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	31,4	24,8	18	17,9	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	14,7	10,5	9	6,7	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,6	1,5	0,2	0,7	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,7	1,8	0,7	1,3	1,5
Підтримую та просуваю соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	23	20,5	20	17,6	21,1
Сам(-а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	1,2	1,9	1,2	1,6	1,5
Інше	0,8	0,9	0,7	0,6	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(-ла)	24,9	29,3	34,1	32,1	28,2
Важко відповісти	6,3	8,4	10,7	10,1	7,9

Примітка: Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Розподіл за рівнем матеріальної депривації свідчить про те, що найбільш активними є громадяни, яких найменшою мірою спіткало зубожіння (табл. 7). Анайменш активними є респонденти з максимальним рівнем депривації. На перший погляд, результати цілком логічні, адже високий рівень матеріальної депривації схиляє до соціальної ізоляції й позбавляє необхідної мотивації, ресурсів та спроможності проявляти будь-яку активність, яка виходить за рамки необхідності виживання.

Тож матеріальне становище має величезний вплив на рівень транзакційних витрат на онлайн-активність, що їх здатні оплатити громадяни, проте не є вирішальним чинником. Навіть громадяни із максимальним рівнем депривації намагаються освоювати цифровий публічний простір і реалізують свої громадянські права. Зокрема, вони демонструють відчутну участь у підтриманні та просуванні соціальних заходів, а також у зверненнях до органів влади. Причому кількість тих, хто ініціює соціальні заходи, є майже однаковою серед представників як нульового, так і максимального рівня депривації. Це свідчить про те, що люди, які усвідомили свій політичний інтерес, навіть за умов матеріальних обмежень знаходять можливості для онлайн-активності, що підтверджує громадсько-політичний потенціал серед бідних верств населення.

Розподіл за рівнем матеріальної депривації відповідей населення України на запитання «Яку громадсько-політичну активність Ви проявляєте в мережі Інтернет?» (2024, червень–липень, %)

Громадсько-політична онлайн-активність	Рівень матеріальної депривації					Загалом
	Макси- мальний	Високий	Середній	Низький	Нульовий	
Шукаю інформацію про політику та політичні заходи	25,8	28,3	28,5	35,6	34,9	29,6
Залишаю лайки та коментарі на публікації із соціальних, суспільно-політичних питань	19,7	25,5	22,8	27,3	27,8	23,5
Агітую інших людей влаштувати якусь політичну акцію або взяти в ній участь	1,2	0,8	1,6	1,7	3,2	1,5
Поширюю в мережі інформацію громадсько-політичного змісту	7,5	9,5	10,9	10,6	9,5	9,1
Обговорюю громадські та політичні проблеми у соціальних мережах	5,8	6	8,2	9	8,5	7,1
Підписуюся під петиціями, колективними зверненнями в інтернеті	16,4	25,9	31,7	37,4	32	26,1
Голосую за перейменування вулиць, проспектів, бульварів, скверів, парків, площ, станцій метро тощо	7,7	11,9	12,1	16,7	15,8	11,7
Створюю власний контент на громадсько-політичну тематику	1,3	0,9	1,1	1,1	2,4	1,3
Беру участь в онлайн-зустрічах, присвячених громадсько-політичним питанням	1,4	1,4	1,7	1,7	1,6	1,5
Підтримую та просую соціальні заходи, ініційовані користувачами в мережі (допомога ЗСУ, переселенцям (ВПО), потерпілим від війни, хворим)	15,3	22,3	24,6	26,8	24,7	21,1
Сам(-а) ініціюю через інтернет певні соціальні заходи та дії, звертаюся із запитом до органів влади	1,1	1,7	1,3	2	1,8	1,5
Інше	0,9	0,5	1,3	0,7	0,6	0,8
У жодному з таких заходів участі не брав(-ла)	33,8	27,4	27,9	22,9	20,3	28,2
Важко відповісти / Не пам'ятаю	10,3	7,8	6,9	5,3	5,9	7,9

Примітка: Сума відсотків перевищує або менша за 100%, оскільки респондент міг обрати більш як один варіант відповіді.

Висновки

Сучасна цифрова модерність посилює соціальну турбулентність у суспільстві, яке й без того тривалий час перебуває в перехідному стані. Пандемія та війна значно обмежили можливості офлайн-діяльності, тож українці стали активно освоювати цифрову публічну сферу, тим самим актуалізувавши потребу в дослідженні цього процесу. В цілому перспективи інституціоналізації громад-

сько-політичної онлайн-активності в Україні виглядають неоднозначно. Можна відзначити поступове поширення громадсько-політичної онлайн-активності, особливо тих форм, які потребують низьких та помірних транзакційних витрат, таких як пошук політичної інформації, обговорення громадсько-політичних проблем, голосування за перейменування топонімів, підписання петицій. Та вочевидь є розмежування за інтересами та сферами діяльності, які залежать від обсягу ресурсів, якими володіють громадяни. Тож матеріальна депривація, нерівний доступ до освіти, розрив між містом і селом у доступі до інтернету значно знижують онлайн-активність і назагал сповільнює процес інституціоналізації. Крім того, вагомі обмеження накладають проблеми з електропостачанням та доступом до інтернету через регулярні терористичні ракетні удари російських окупантів.

Це дослідження доводить, що диджиталізована публічна сфера дає змогу різним соціальним групам реалізовувати свої інтереси, виходячи із власних соціальних та психологічних ресурсів. Узвичаєння, унормування та розширення певної новітньої діяльності відбувається таким чином, що соціальні групи при звичаються мірою своїх когнітивних, соціальних та економічних можливостей, вибираючи ті способи новітньої дії, які їм під силу. Власне, було зафіксовано повільну, але системну динаміку поширеності онлайн-активності від 2013 року. Логічно, що передусім вона відбувається за рахунок залучення до форм із низьким рівнем транзакційних витрат. Тож можна передбачити, що згодом, із покращенням економічної ситуації, залученість через форми з високими транзакційними витратами також збільшиться. Позитивними є ті обставини, що віковий та гендерний чинники самі по собі не є бар'єром для інституціоналізації онлайн-активності. А з мінусів варто назвати те, що поселенські відмінності у розвитку інфраструктури й доступності технологій суттєво впливають на рівень залучення представників різного типу поселень до онлайн-практик. Окрім того, неабиякий вплив справляють такі соціально-економічні чинники, як рівень доходу, освіта та професійна зайнятість.

Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності в Україні могла б набувати швидших темпів і мати кращі результати, якби не вкрай несприятливі умови сьогодення. Війна, падіння економіки та велика кількість супутніх проблем у країні ускладнюють реалізацію деліберативної демократії, а про партисипативну годі й говорити. Для залучення ширшого кола українців необхідно мобілізувати інституційні ресурси й розробити стратегії для подолання цифрового розриву, поширення громадянської освіти та легітимізації онлайн-активності. Утім, усі ці заходи будуть ефективними лише тоді, коли в українців сформується чітке усвідомлення, що справжнє народовладдя можливе лише за активної політичної участі громадян.

Джерела

Акуленко, Балакірева та ін. (2020). *Світове дослідження цінностей 2020 в Україні*. Київ: Український центр європейської політики. Взято з: https://ucerp.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf.

Бойко, Н. (2020). *Інтернет як соціальний ресурс демократизації сучасного українського суспільства*. Монографія. Київ: Інститут соціології НАН України.

Ворона, В. (ред.), Шулґа, М. (ред.). (2013). *Українське суспільство 1992--2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Головаха, Є., Паніна, Н. (2001). Пострадянська деінституціоналізація і становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 4, 5–22.

Злобіна, О. (ред.). (2022). *Агенти соціальних змін у суспільстві нестійкої інституційності*. Колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України.

Паращевін, М. (2015). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2015. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 2(16), 525–652.

Паращевін, М. (2017). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1992–2017. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 4(18), 487–599.

Паращевін, М. (2019). Результати національних щорічних моніторингових опитувань 1994–2019. *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін*, 6(20), 413–517.

Резнік, О. (2011). *Громадські практики в перехідному суспільстві: чинники, суб'єкти, способи реалізації*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Степаненко, В. (2015). *Громадянське суспільство: дискурси і практики*. Київ: Інститут соціології НАН України.

Стратегії розвитку інформаційного суспільства. (2013). Взято з: <https://ips.ligazakon.net/document/KR130386?an=23>

Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B.S. (1994). *The Penguin dictionary of sociology*. London, Ringwood: Penguin.

Bhushan, B. (2002). *Dictionary of Sociology*. New Delhi: Anmol Publications Pvt Ltd.

Bruce, S., Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. London: SAGE.

Отримано 28.09.2024

References

Abercrombie, N., Hill, S., Turner, B.S. (1994). *The Penguin dictionary of sociology*. London, Ringwood: Penguin.

Akulenko L., Balakireva, O. et al. (2020). *World Values Survey: 2020 in Ukraine*. [In Ukrainian]. Kyiv: Ukrainian Center for European Policy. Retrieved from: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS-UA_2020_report_WEB.pdf [=Акуленко, Балакірева та ін. 2020]

Bhushan, B. (2002). *Dictionary of Sociology*. New Delhi: Anmol Publications Pvt Ltd.

Boiko, N. (2020). *The Internet as a Social Resource for the Democratization of Modern Ukrainian Society*. A monograph. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Бойко 2020].

Bruce, S., Yearley, S. (2006). *The Sage Dictionary of Sociology*. London: SAGE.

Golovakha, Ye., Panina, N. (2001). Post-Soviet deinstitutionalization and the formation of new social institutions in Ukrainian society. [In Ukrainian]. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 4, 5–22. [=Головаха, Паніна 2001].

Paraschevin, M. (2015). Results of national annual monitoring surveys 1992–2015. [In Ukrainian]. *Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes*, 2(16), 525–652. [=Паращевін 2015].

Paraschevin, M. (2017). Results of national annual monitoring surveys 1992–2017. [In Ukrainian]. *Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes*. 4(18), 487–599. [=Паращевін 2015].

Paraschevin, M. (2019). Results of national annual monitoring surveys 1994–2019. [In Ukrainian]. *Ukrainian Society: Monitoring of Social Changes*, 6(20), 413–517. [=Паращевін 2015].

Reznik, O. (2011). *Public Practices in a Transitional Society: Factors, Subjects, Ways of Implementation*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Резнік 2011].

Stepanenko, V. (2015). *Civil Society: Discourses and Practices*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Степаненко 2023].

Strategies for the Development of the Information Society. (2013). [In Ukrainian]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/KR130386?an=23>. [=Стратегії 2013].

Vorona, V., Shulga, M. (2013). *Ukrainian Society 1992–2013. State and Dynamics of Changes. Sociological Monitoring*. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [=Ворона, Шулґа 2013].

Zlobina, O. (Ed.). (2022). *Agents of Social Change in a Society of Unstable Institutionalization*. Collective monograph. [In Ukrainian]. Kyiv: Institute of Sociology, NAS of Ukraine. [= Злобіна 2022].

Received 28.09.2024

ЮЛІЯ ГЕТМАН

Інституціоналізація громадсько-політичної онлайн-активності українців за умов великої війни

Спочатку COVID-19, а потім повномасштабна війна в Україні значно вплинули на громадсько-політичну онлайн-активність українців. Адже з огляду на обмеження традиційних форм громадсько-політичної активності громадяни почали активно використовувати онлайн-інструменти. Цифрова публічна сфера стала головним простором для громадсько-політичної залученості, що дало змогу підтримувати національний спротив, ініціювати волонтерські рухи, збирати кошти на потреби армії та розв'язувати суспільно-політичні питання через петиції тощо. Таким чином виникли передумови для інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності, дослідження якої видається надзвичайно актуальним в умовах цифрових трансформацій сучасного суспільства.

У статті проаналізовано теоретичні аспекти інституціоналізації громадсько-політичної онлайн-активності, зокрема крізь призму неінституційного підходу, який акцентує увагу на рівноправності формальних і неформальних норм, що регулюють поведінку громадян у цифровій публічній сфері.

Також було розглянуто досвід емпіричних досліджень громадсько-політичної онлайн-активності в Україні за 2013–2019 роки, що допомагає зрозуміти тенденції інституціоналізації такої активності. Для з'ясування її особливостей за умов війни було застосовано методіку вимірювання громадсько-політичної онлайн-активності в моніторинговому опитуванні Інституту соціології НАН України. Використовуючи концепцію транзакційних витрат, вдалося визначити основні форми онлайн-активності. А для порівняння поширеності їх серед різних соціальних груп було включено такі соціально-демографічні характеристики, як стать, вік, освіта, матеріальне становище й тип населеного пункту.

З'ясувалося, що цифрова публічна сфера справді дає змогу різним соціальним групам реалізувати свої інтереси, виходячи із власних соціальних та психологічних ресурсів. Однак матеріальна депривація, нерівний доступ до освіти, розрив між містом і селом у доступі до інтернету значно знижують онлайн-активність і загалом сповільнюють процес її інституціоналізації.

Ключові слова: інституціоналізація, громадсько-політична онлайн-активність, цифрова публічна сфера, диджиталізація, транзакційні витрати

YULIIA HETMAN

Institutionalization of Ukrainians' socio-political online activity in the context of the Great War

First, COVID-19 and then the full-scale war in Ukraine had a significant impact on the online civic and political activity of Ukrainians. In the face of restrictions on traditional forms of civic and political engagement, Ukrainians have begun to actively use online tools. The digital public sphere has become the main space for socio-political engagement, allowing citizens to support national resistance, initiate volunteer movements, raise funds for the army, and address socio-political issues through petitions, etc. Thus, the prerequisites for the institutionalization of socio-political online activity arose, the study of which seems extremely relevant in the context of digital transformations of modern society.

The article analyzes the theoretical aspects of the institutionalization of socio-political online activity, in particular through the prism of the neo-institutional approach, which emphasizes the equality of formal and informal norms governing the behavior of citizens in the digital public sphere.

The experience of empirical research on socio-political online activity in Ukraine in 2013–2019 was also considered, which helps to understand the trends of institutionalization. At the same time, the methodology of measuring socio-political online activity in the monitoring survey of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine was used to clarify the peculiarities of institutionalization in the context of war. Using the concept of transaction costs, the main forms of online activity were identified. To compare the prevalence of different forms of online activity among different social groups, we included such socio-demographic characteristics as gender, age, education, financial status, and type of settlement.

It turned out that the digital public sphere does allow different social groups to realize their interests based on their own social and psychological resources. However, material deprivation, unequal access to education, and the urban-rural gap in access to the Internet significantly reduce online activity and generally slow down the process of institutionalization.

Keywords: *institutionalization, social and political online activity, digital public sphere, digitization, transaction costs.*